

УДК 373.3.016:81-028.31

Марина СВІДЕРСЬКА

*аспірант кафедри корекційної педагогіки та інклюзивної освіти
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
e-mail: marmyhcom93@gmail.com*

РОЗУМІННЯ УСНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЬМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті характеризується процес розуміння усного мовлення дітьми молодшого шкільного віку з типовим розвитком. Одним з найважливіших способів засвоєння нових знань при вступі до школи є процес розуміння усного мовлення. Від осмислення школярем пояснень вчителя, залежать його подальші успіхи в процесі знайомства з навколишнім світом. Теоретичне узагальнення проблеми свідчить про те, що для засвоєння нової інформації дітьми, їм потрібно: правильно сприйняти інформацію про навколишнє середовище, осмислити сприйняте, співставити із раніше набутими знаннями. Важливою умовою повноцінного сприймання і усвідомлення усного мовлення є правильне розрізнення невербальних засобів комунікації та розуміння емоцій. Першокласники вже починають їх опановувати, навчаються співпереживати; до кінця молодшого шкільного віку діти опановують емоції та розуміють їх.

Ключові слова: мова, розуміння усного мовлення, діти молодшого шкільного віку, осмислення сприйнятого, невербальні засоби комунікації, емоційність мовлення.

Розуміння мовлення є засобом засвоєння нової інформації та обміну вже набутою. Цей процес забезпечує людству здатність до передачі знань, вмінь та навичок наступним поколінням. З перших місяців життя ми прислухаємось до звуків, які нас оточують, згодом, у молодшому шкільному віці процес слухання та розуміння почутого забезпечує засвоєння нових знань, потрібних у майбутньому.

Проблему розуміння усного мовлення досліджували у різних наукових галузях: психології (Л. Виготський, П. Гальперін, М. Гамезо, Д. Ельконін, Г. Люблінська, Л. Орлова, О. Петрова, О. Скрипченко та ін.), логопедії (А. Богуш, Р. Левіна, Є. Соботович, М. Хватцев М. Шеремет та ін.), психолінгвістиці (М. Жинкін, О. Леонтьєв та ін.) та ін. Зокрема, Л. Виготський вивчав, як впливає внутрішнє мовлення на осмислення почутого, описував розуміння дітьми емоцій; Є. Соботович досліджувала розуміння та узагальнення дітьми емоцій та почуттів; П. Гальперін дослідив вплив розуміння мовлення на процеси розумової діяльності; К. Ушинський відводив провідну роль усному мовленню у процесі навчальної діяльності.

Актуальність теми статті обумовлена тим, що ґрунтовного міждисциплінарного

теоретичного узагальнення процесу розуміння усного мовлення дітьми молодшого шкільного віку в сучасній теорії не здійснювали.

Метою нашого дослідження є теоретичний аналіз процесу розуміння усного мовлення молодшими школярами. Важливо знати закономірності розуміння усного мовлення на кожному віковому етапі з метою уникнення відхилень у його подальшому розвитку.

Від якості сприймання усного мовлення залежить його засвоєння, що є базою для формування писемного мовлення, цілісного оволодіння навчальним матеріалом. Необхідною умовою розуміння усного мовлення є повноцінне функціонування слухового аналізатора, добре розвинений фонематичний слух. В українській мові є багато слів, подібних за звучанням, але різних за значенням, тому від рівня розвитку фонематичних процесів залежить точність отриманої інформації та її правильне осмислення. Двозначна інформація може бути неправильно сприйнятою [5, 70].

На точність розуміння почутого впливає досвід школяра, отриманий у практичній діяльності та його інтереси. Все сприйняте на слух учень аналізує і порівнює із тим, що

знає. Якщо тема розмови цікавить дитину і є знайомою, то процес розуміння стає доступнішим. Крім того, на якість розуміння мовлення впливає активність слухача, на скільки він готовий сприйняти та засвоїти почуту інформацію.

Додаткового інформаційного навантаження в процесі розуміння усного мовлення набувають невербальні засоби комунікації. Якщо мовець використовує відповідну міміку, обирає правильну інтонацію, розповідає виразно, то зміст сказаного сприймається значно краще.

А. Богуш вказує на те, що шестирічні діти з типовим розвитком вже вміють помічати і виправляти помилки у своєму та чужому мовленні [1]. Вони правильно виділяють потрібний звук з названих дорослим, аналізують слова. Також намагаються розмовляти граматично правильно, використовуючи потрібні форми, що спричиняє критичне ставлення до свого мовлення та мовлення оточуючих. На цьому віковому етапі з'являється розуміння переносного значення слова, а також правильне сприймання та використання слів-омонімів [1, 116].

Молодші школярі вже добре розуміють прикметники, які вказують на місце знаходження предмету по відношенні до дитини (спереду, позаду, справа та зліва). Р. Павелків пише про те, що вони вміють у процесі слухання групувати знайомі слова за тематикою (на основі процесів порівняння та співставлення), надаючи їм тим самим певного значення [9].

Діти, які навчаються в молодших класах, засвоюють почуті поняття та оволодівають способом їх використання, а також з легкістю розуміють та розрізняють тематичні групи слів; вміють виділяти суттєві та несуттєві ознаки слів [4]. Т. Дуткевич пише про те, що молодші школярі опановують категорійність слів і добре сприймають навіть маловідомі та невідомі назви предметів, вміють віднести їх до певної категорії за зовнішніми або функціональними ознаками [5].

Діти з типовим розвитком, які вступають до школи, мають сформовані фонематичні процеси, що допомагає їм правильно виконувати звуковий аналіз слів, розрізняти на слух

пароніми, вміти виділяти наголошений склад та ін. А. Богуш пише про те, що молодші школярі володіють процесами узагальнення, абстрагування; розуміють синоніми, антоніми, омоніми, метафори, епітети [1, 119]. У цей самий віковий період, зазначає А. Богуш, вже сформована морфологічна система (допомагає розуміти і правильно використовувати усі граматичні категорії слів), синтаксична структура (молодший школяр розуміє та використовує як прості, так і складні поширені речення) [1, 118].

Діти семирічного віку мають невеликий обсяг активного словника, якого вже достатньо для розуміння усного мовлення дорослих та однолітків, але власні висловлювання при цьому є збідненими (С. Караман, А. Нікітіна, М. Пентилюк та ін.) [10]. Вони часто використовують узагальнююче слово, щоб вказати на предмет, назву якого не знають, на основі його ознак. Спостерігаються труднощі розуміння переносного значення слів. Першокласники вміють складати прості речення; розуміють зміст невеликого оповідання, та можуть переказати його за навідними запитаннями або за малюнками. Учні першого класу з легкістю розуміють та засвоюють іменники, дієслова; у процесі навчальної діяльності в них покращується розуміння прикметників, поповнюється ними активний словник [10].

Л. Василенко, М. Савчин описували появу у дітей молодшого шкільного віку повторення незнайомих, почутих слів без розуміння їх змісту. У цей період вони цікавляться вперше почутими, незнайомими словами, але їх значення часто не є важливим для них. Оцінювати розуміння учнями молодших класів мовлення варто з позиції того, як вони перекажуть зміст почутого від дорослих або сприйнятої інформації від інших дітей своїми словами [11].

Для покращення сприймання та розуміння нових понять, діти потребують різноманітних прикладів, підкріплення наочностями, дидактичним матеріалом; порівняння із подібними термінами задля уникнення плутанини (Р. Павелків) [9]. Він зазначає, що виникнення труднощів у процесі розв'язання різноманітних задач є основною ознакою того, що поняття або певний алгоритм дій не був

засвоєний дитиною. Якщо дитина переносить засвоєний термін або дію в нову ситуацію та вміє його доречно використати, тоді можна казати про повне розуміння та засвоєння нових понять [9].

У молодшому шкільному віці мислення дітей активно супроводжується мовленням (Л. Виготський, Д. Ельконін та ін.) [3]. У процесі вирішення задач, для полегшення розуміння її змісту, пошуку відповіді на запитання, діти коротко проговорюють умову завдання для його кращого розуміння та супроводжують свої дії внутрішнім мовленням.

І. Галян пише про те, що молодші школярі починають розуміти і узагальнювати такі складні групи, як почуття, емоції, психічні стани [4]. Крім того, вони навчаються розуміти беземоційне мовлення, яке має на меті донести інформацію пізнавального характеру. Таке мовлення використовують у навчальній діяльності, щоб пояснити правила написання літер і цифр, можливі варіанти розв'язання задач, правила побудови речень, написання слів тощо.

Особлива увага вчителя з моменту вступу дитини до школи приділяється використанню виразності та емоційності мовлення і їх осмисленню. Молодший шкільний вік є сензитивним періодом для розвитку розуміння емоційних проявів інших людей та контролю за власними; з'являється здатність до емпатії. У цей період, на думку Л. Василенко та М. Савчина, школярі навчаються контролювати свої емоції, адекватно реагуючи на успіх та невдачі у навчальній діяльності; співпереживають героям почутих казок та оповідань; звертають увагу на інтонаційність та виразність у процесі спілкування з дорослими та однолітками [11]. Діти 6–7-ми років навчаються усвідомлюють свої емоційні прояви та почуття у процесі співпраці з дорослими та однолітками.

Першокласники можуть не до кінця розуміти емоції інших людей, проте вже у 2–3-х класах школярі правильно сприймають та розуміють їх прояви в дорослих та однолітків. У цьому ж віці з'являється здатність до емпатії в процесі співпраці. На емоційний стан дітей особливо впливає характер стосунків з батьками та однолітками [11]. Молод-

ші школярі використовують слова, які позначають назви моральних якостей, хоча ще не повністю розуміють значення цих слів.

Вчитель є авторитетною особою для дітей молодшого шкільного віку, які намагаються уважно слухати його, запам'ятовувати сказане, виконувати отримані доручення та переймають манеру спілкування (Л. Василенко, М. Савчин та ін.) [11]. Тому в цьому віці вчитель може сформулювати у дітей бажання навчатись, засвоювати знання на своєму прикладі.

Першокласники вже володіють елементарними навичками процесів слухання та розуміння усного мовлення, але потребують вдосконалення. На цьому віковому етапі, вони можуть оволодіти значенням нового слова відповідно до змісту почутого, враховуючи його місце у реченні. Водночас набутий дитини досвід може ставати перешкодою для оволодіння новими поняттями та термінами (В. Павелківта ін.) [3]. Наприклад, їм важко зрозуміти, що кішка є хижою твариною, оскільки їхній особистий досвід показує, що вона хороша, ласкава, добра та ін. [9].

Учні першого класу навчаються розрізняти назви дерев, які ростуть на території місця проживання; вивчають назви тварин, рослин, овочів, фруктів, іграшок, посуду, взуття, одягу, меблів, шкільного приладдя та ін.; розрізняють назви предметів класної кімнати, власного помешкання; вміють за логічним зв'язком підібрати слово для закінчення речення, яке почав учитель (С. Караман, А. Нікітіна, М. Пентилюк та ін.) [10]. До кінця першого класу учні розрізняють диких і свійських тварин, знають ознаки пір року, назви днів тижня. Назвами місяців вони оволодівають вже у другому класі.

Шести-семирічні діти оперують словами, що позначають побутові предмети та техніку, засвоюють назви дій із ними та розуміють слова, що позначають відповідні дії [11].

Другокласники добре оперують іменниками, прикметниками та дієсловами, засвоєними у предметно-практичній діяльності; розуміють їх значення та можуть співвідносити з реальними об'єктами та діями. Вони розуміють синоніми, антоніми та часто вживані багатозначні слова, хоча при цьому й не називають їх відповідними термінами. У

процесі роботи учні порівнюють слова за їх зовнішніми та функціональними ознаками, знаходять зайві (М. Вашуленко, О. Мельничайко та ін.) [2].

Другокласники виконують операції звуко-буквеного аналізу у процесі слухового сприймання, розуміють зміст почутого тексту невеликого обсягу, можуть відтворити послідовність подій та пригадати героїв, висловити своє ставлення до них, розпізнають синоніми та антоніми. Учні другого класу осмислюють зміни іменника за числами, активно оперують прикметниками; розуміють та використовують займенники, прислівники, не вживаючи термінів, які їх позначають [7].

М. Наумчук пише про те, що у третьому класі діти оволодівають теоретичними правилами граматики [8]. Попередні роки школярі застосовували їх на практиці, набираючись досвіду використання. Вона акцентує увагу на тому, що від кількості таких практичних занять з використанням та розумінням граматичних форм в усному мовленні залежить успішність в їх подальшому засвоєнні [8]. Третьюокласники навчаються розрізняти речення за метою висловлювання, сприймаючи їх на слух та вивчають терміни для їх диференціювання [7].

У кінці третього класу учні розуміють зміст прослуханих текстів різних жанрів; можуть коротко переказати послідовність прослуханих подій; виділяють головних героїв та ведуть роздуми щодо їх дій. Вони сприймають на слух та диференціюють типи речень, розуміють слова із переносним значенням, багатозначні слова, синоніми та антоніми. Розуміють числівники та прислівники без вживання відповідних термінів; розрізняють іменники та прикметники за родом та чис-

лом; використовують їх у різних часових відношеннях [7]. Третьюокласники поповнюють свій словник назвами професій, величин, положень предметів, розмірів.

Г. Коваль зазначає, що у четвертому класі за допомогою правильного сприймання та розрізнення інтонації вчителя, учні правильно використовують розділові знаки [6]. Діти визначають основну думку почутого тексту, добирають заголовок до нього; переказують зміст сприйнятого на слух; аналізують головних героїв та їх вчинки. Вони розуміють та використовують особові займенники; за допомогою слухання сприймають та знаходять прислівники, числівники; розрізняють у процесі слухання речення за метою висловлювання [7]. Школярі розуміють прикметники у різних відмінках, сприймають та розрізняють на слух синоніми та антоніми, розуміють їх переносне значення та ін.

Отже, аналіз літературних джерел дозволяє узагальнити, що на точність розуміння усного мовлення молодшим школярем впливають такі фактори: стан фонематичних процесів; розуміння граматичних структур; набутий досвід та інтереси; зацікавленість у темі розмови; авторитет вчителя, якість розуміння емоційних станів та почуттів співрозмовника. Молодший шкільний вік є початком і основою подальшого навчання; від якості сформованих вмінь та навичок у цьому віці залежить подальший процес навчання; від розуміння усного мовлення залежить якість засвоєння інформації.

Перспективою нашого дослідження є розробка методики для дослідження розуміння усного мовлення молодшими школярами при нормальному онтогенезі та розладах спектру аутизму.

Список використаних джерел

1. Богуш А. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років / А.Богуш // Монографія: 2-е видання. — К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. — 374 с.
2. Вашуленко М. С. Методика навчання української мови в початковій школі: навчально-методичний / М. С. Вашуленко. — К. : Літера ЛТД, 2011. — 364 с.
3. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский. — М. : Астрель, 2011. — 640 с.
4. Галян І. М. Психодіагностика : навч. посіб. / І. М. Галян. — К. : Академвидав, 2009. — 464 с.
5. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Т. В. Дуткевич — К. : Центр учбової літератури, 2012. — 424 с.
6. Коваль Г. П. Методика викладання української мови: навчальний посібник / Г. П. Коваль, Н. І. Деркач, М. М. Наумчук. — Тернопіль: Астон, 2008. — 287 с.
7. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. 1-4 класи. — К. : Освіта, 2013. — 392 с.
8. Наумчук М. М. Сучасний урок української мови в початковій школі. / М. М. Наумчук. — Тернопіль: Астон, 2005. — 352 с.

9. Павелків Р. В. Вікова психологія / Р.В. Павелків. — К. : Кондор, 2011. — 468 с.
10. Пентиліук М. І. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / М. І. Пентиліук. — К. : Ленвіт, 2010. — 400с.
11. Савчин М. В. Вікова психологія: навчальний посібник / М. В. Савчин, Л. П. Василенко — К. : Академвидав, 2011. — 368 с.

References

1. Bogush, A. (2010). Linguistic development of children from birth to 7 years [Monograph]. Kyiv [in Ukrainian].
2. Vashulenko M.S. (2011). Methodology of teaching the Ukrainian language in elementary school: a teaching manual [for students of higher educational institutions]. Kyiv [in Ukrainian].
3. Vygotsky, L.S. (2011). Thinking and Speech. Moscow [in Russian].
4. Galyan I.M. (2009). Psychodiagnostics: teach. manual. Kyiv [in Ukrainian].
5. Dutkevich T.V. (2012). Child psychology. tutor manual. Kyiv [in Ukrainian].
6. Koval, G.P. (2008) The methodology of the Ukrainian customs: the naval messenger. Ternopil [in Ukrainian].
7. Educational programs for general educational institutions with Ukrainian language education. Grades 1-4. (2013) Kyiv [in Ukrainian].
8. Naumchuk M.M. (2005) Modern lesson of the Ukrainian language in elementary school. Ternopil [in Ukrainian].
9. Pavelkiv R.V. (2011) Age psychology. Kyiv [in Ukrainian].
10. Pentilyuk M.I. (2010) Methodology of teaching the Ukrainian language in secondary educational institutions. Kyiv [in Ukrainian].
11. Savchin M.V. (2011) Age psychology: textbook. Kyiv [in Ukrainian].

Свидерская М. М. Характеристика процесса понимания устной речи детьми младшего школьного возраста

В статье характеризуется процесс понимания устной речи детьми младшего школьного возраста с типичным развитием. Одним из важнейших способов усвоения новых знаний при поступлении в школу является процесс слушания. От понимания школьником объяснений учителя, зависят его дальнейшие успехи в процессе знакомства с окружающим миром. Теоретическое обобщение проблемы свидетельствует о том, что для усвоения новой информации детьми, им нужно: правильно воспринять информацию об окружающей среде, осмыслить услышанное, сопоставить с ранее приобретенными знаниями. Важным условием полноценного восприятия и понимания устной речи является правильное различение невербальных средств коммуникации и чувствительность к эмоциям. Первоклассники уже начинают их осваивать, учатся сопереживать; к концу младшего школьного возраста дети понимают эмоции и умеют ими управлять.

Ключевые слова: речь, понимание устной речи, дети младшего школьного возраста, осмысления воспринятого, невербальные средства коммуникации, эмоциональность речи.

Sviderska M. M. Characteristics of the process of understanding the spoken language by children of junior high school age

The importance of speech as a means of communication and thinking. It is directly related to all mental processes and is involved in their development and functioning. To understand the subtext of perceived speech, a person makes an analysis of the most important components of the statement, which is the ultimate element in this complex mechanism. Through analysis, highlight the main idea, its properties and their interconnection. This information is processed and the logical completeness of thought is built up. Understanding the text is due to the synthesis of the information received in its reduced form, as in the internal speech. It depends on the ability to hold information in memory and logically link it to a coherent and holistic perception. When the conversation directly relates to the situation in which the interlocutors are, the process of speech comprehension is simplified, which no longer requires a detailed description, but may be limited to simple sentences. The article describes the process of understanding the verbal speech by children of junior high school age with typical development. One of the most important ways to learn new knowledge when entering school is the process of listening. From the teacher's understanding of the teacher's explanations, his further successes in the process of familiarizing himself with the surrounding world depend on him. The theoretical generalization of the problem suggests that, in order to assimilate new information by children, they need to: correctly perceive information about the environment, comprehend what they hear, and compare them with previously acquired knowledge. An important condition for full perception and understanding of oral speech is the proper distinction between non-verbal means of communication and sensitivity to emotions. First-graders are already beginning to master them, learn to empathize.

Key words: language, understanding of oral speech, children of junior school age, comprehension of perceived, nonverbal means of communication, emotional speech, expressiveness of speech.

Стаття надійшла до редколегії 18.09.2017